

Umenneskelige forhold på institusjonene

Mari Kjølsest Bræin
mari.brain@rvtsost.no

Som konsulent for UNICEF har Mari Kjølsest Bræin arbeidet i Serbia i to år. Her forteller hun om sterke inntrykk fra et land som ennå ligger langt tilbake i å gi utsatte barn den omsorgen de trenger.

GATEBARN: Å investere i tidlig intervensjonsprogram for høyrisikobarn vil gi store gevinster, ikke bare for de barna det angår, men for hele samfunnsøkonomien.

Foto: Zoran Jovanovic Maccak

Den amerikanske menneskerettsorganisasjonen American Mental Disability Rights International (MDRI) publiserte 14. november i fjor en rapport kalt «Tortur – Ikke Behandling» om forholdene på institusjoner i Serbia. Den er et resultat av en fire års studie av sju barnehjem og to psykiatriske sykehus, og forteller om vanskjøtsel og «umenneskelig praksis», om livsvarig segregering under svært dårlige forhold, mangel på medisinsk oppfølging, underernæring, dehydrering og funksjonshemmede barn bundet i grindsenger. Mange pasienter, både barn og voksne, holdes bundet i måneder, noen ganger over år. Når de først er innskrevet, er det sannsynlig at de vil forbli på institusjonene hele livet.

Hvordan kan slike umenneskelige institusjoner fremdeles eksistere i dagens Europa?

I dette reisebrevet vil jeg formidle mine erfaringer fra arbeidet som internasjonal konsulent for UNICEF i Serbia. Jeg har arbeidet for UNICEF i to år, og min kontrakt går ut til sommeren. Da vil også oppholdet mitt i Serbia være over. Jeg har i denne tiden fått innblikk i dette landet som mange forbinder med krigsforbrytelser, og nå også med umenneskelige institusjoner for barn.

Hver skole – sin psykolog

Jugoslavia var under Tito et forholdsvis moderne og vestlig orientert land, sammenliknet med andre land i østblokken, og hadde en viktig rolle som en slags brobygger mellom øst og vest i Europa. Folk var stolte over denne rollen, og de kunne reise hvor de ville i verden. Den kommunistiske modellen sørget for at alle hadde adgang til helse og utdanning. På enkelte områder kan Serbia fremdeles virkelig imponere; for eksempel er det vedtatt at hver skole skal ha sin egen psykolog. Slå den!

VEGG I VEGG: To små skjebner på en serbisk institusjon for foreldreløse barn.

Foto: Zoran Jovanovic Maccak

Krigen og de internasjonale sanksjonene på nittitallet førte imidlertid til at offentlige tjenester ble sterkt svekket. Mange år med vanstyre og internasjonale sanksjoner satte Serbia flere tiår tilbake. Offentlige tjenester som tidligere hadde fungert relativt bra, ble sterkt svekket. Utdanningsbudsjettet ble kuttet med 70 prosent fra 1990 til 2000. I dag er over 600 000 barn berørt av fattigdom, og mer enn 500 000 barn er flyktninger og internt fordrevne.

Krigen kom til serbisk territorium først i 1999 da NATO bombet landet i 78 dager. Mange serbere føler seg fremdeles dypt krenket og sviktet av sine tidligere europeiske venner. Krigen fikk stor innflytelse på den mentale helsen i befolkningen. Barn og unge ble mest traumatiserte etter hendelsene på 90-tallet, ifølge serbiske eksperter jeg har snakket med. Det var et høyt antall utbrudd av psykotiske episoder hos ungdom i krigsårene. Folk ble mer aggressive, og kriminaliteten økte. Depresjon og selvmord ble også et økende problem. Selvmordsstatistikken er nå på vei ned, men den er fremdeles høyere enn før krigen. Enkelte studier viser at om lag 30 prosent av befolkningen lider av posttraumatisk stresssyndrom som følge av krigsopplevelser på nittitallet og NATOs bombing i 1999.

En UNICEF-kollega uttrykte seg på denne måten:

Min sønn var bare tre år da Nato bombet Beograd, men han kan fremdeles huske lyden av bomber og beskrive røyken i lufta. Jeg husker hvordan han krøp sammen og skalv da bombene smalt. Det er trist at de første minnene han har, er fra krigen.

Etter Milosovic

Etter at Milosovic-regimet ble styrtet i 2000, hadde befolkningen høye forventninger til de nye demokratiske lederne. Mange hensiktsmessige reformer ble vedtatt, men landet sliter fremdeles med store politiske og økonomiske problemer. Serberne føler seg fortsatt utestengt fra Europa, da de må ha visum for å besøke slektninger i nabolandene. Serbia har fått mye av skylden for krigen og assosieres ofte med krigsforbrytelser. Selv hevder de at alle partene i krigen begikk krigsforbrytelser, og opplever at de har fått urettmessig mye skyld. Dette har skapt dype sår i den nasjonale selvfølelsen. De radikale og nasjonalistiske kreftene i landet har stor oppslutning. Mange av politikerne er mer opptatt av fortiden enn av å finne framtidsrettede løsninger for befolkningen. Barn er ikke et prioritert satsningsområde, og vedtatte reformer blir i liten grad gjennomført.

I likhet med andre østeuropeiske land har det vært en hovedregel i Serbia at barn med utviklingsforstyrrelser skulle plasseres på institusjon. Barna skulle gjemmes bort og ikke synes. Slik var det jo også i Norge for ikke så lenge siden. Det at Serbia har vært utestengt fra det internasjonale samfunnet i de siste tiåra, er nok en vesentlig årsak til at man her ikke har fulgt den integreringstrenden vi har sett i vestlige land. Serbias statsminister Vojislav Kostunica kalte den tidligere omtalte rapporten for «fabrikkert oppspinn». I en uttalelse sier han at man her er vitne til systematisk propaganda i den hensikt å påvise fascisme i Serbia. «Nå har vi leirer for hjelpeløse barn,» sier han. Kostunica hevder også at tidspunktet for rapporten slett ikke er tilfeldig, og at den er et forsøk på å skade Serbias omdømme på et tidspunkt hvor Serbia prøver å tilnærme seg EU. Han lovet å slå tilbake mot slikt ondsinnet sladder, men sa også at hans regjering umiddelbart ville nedsette en kommisjon for å få undersøkt forholdene ved disse institusjonene.

Ingen nærkontakt og kos

UNICEF har lenge vært kjent med at forholdene på institusjoner er uholdbare. I 2005 ble det vedtatt en deinstitusjonaliseringsreform etter sterkt press fra UNICEF, noe som har ført til at det i dag bor færre barn på institusjon enn tidligere.

Fremdeles er det om lag 5000 foreldreløse barn og barn med utviklingsforstyrrelser som bor på institusjon. Dessverre har det vært gjort lite for å forbedre situasjonen for disse barna, fordi målsetningen er at barna skal flyttes. Det har vært en økt satsing på fosterhjempl plasseringer, og det er vedtatt en lov som skal hindre plassering av nyfødte på institusjoner. Gjennomføringen av reformen går langsomt, og møter motstand blant ansatte ved institusjonene, som ønsker å bevare arbeidsplasser.

ROMABARN: Barn som vokser opp i romaleire – eller sigøynerleire – er de mest ekskluderte og marginaliserte av alle. Men leken lever, like fullt.

Foto: Zoran Jovanovic Maccak

Personalet er underbetalt og underbemannet, og har en tendens til å se på barna som en byrde. Trening og opplæring av personalet er nesten ikke-eksisterende. En utbredt holdning i samfunnet er at barn med utviklingsforstyrrelser hører hjemme på institusjon.

Psykososial stimulering er et område som er spesielt neglisjert på institusjoner og blant profesjonelle som arbeider med små barn. Dette fikk jeg selv erfare da min fem år gamle sønn fikk hjernerystelse og ble innlagt ved en barneavdeling i Beograd.

Vi delte et lite rom med sju andre barn og deres mødre. Noen av barna var innlagt alene og var derfor helt avhengige av sykepleierne for å få dekket sine behov. Barna fikk mat, medisiner og ren bleie, men de fikk ikke nærkontakt og kos. Barna ble stelt som en pakke og lagt tilbake i sengen. Det var hjerteskjærende og uutholdelig for oss mødre å lytte til den såre og intense gråten. Jeg tok mange ganger kontakt med sykepleierne og ba dem om å ta opp barna, men svaret var at disse barna bodde på barnehjem og ikke måtte bli vant til nærkontakt. Da ville de bare bli bortskjemte, og dessuten var det ikke deres jobb å gi dem kos. Opplevelsen på sykehuset har inspirert meg i UNICEF-jobben, og den overbeviste meg om at det er behov for å øke kompetansen på tidlig psykososial stimulering.

Veiledning

Min direkte konfrontasjon og emosjonelle reaksjon som mor på sykehuset ga ingen resultater, men min bakgrunn som norsk psykolog har derimot kommet godt med i jobben. Det er ikke mangel på dyktige psykologer i Serbia, men det at landet har vært isolert i en årrekke, har ført til at det er en mangel på ny forskning og oppdatert kunnskap. For tiden arbeider jeg med å lage retningslinjer og veilede nasjonale eksperter i utforming av treningsmateriale om barns utvikling og tidlige stimulering.

FORSØMT: Denne gutten bor på en institusjon i Kulina, i det sørlige Serbia, og er bare én av de mange skjebnene som gjenspeiles i den rystende rapporten som kom før jul.

Foto: Sanpix

Den serbiske litteraturen som finnes om utviklingspsykologi, er basert på gammel forskning. Fremdeles undervises psykologistudentene i at nyfødte forholder seg forholdsvis passivt til sine omgivelser, og at imitasjon og objektkonstans først inntreffer ved åtte måneder. Dette er trolig et resultat av at forskerne i Serbia var utestengt fra det internasjonale miljøet på 90-tallet da de nye funnene innenfor spedbarnsforskning ble kjent. Mitt bidrag er derfor å sikre at det nye UNICEF-materialet er fullstendig oppdatert i forhold til moderne utviklingspsykologi.

Mangel på kompetanse på barns utvikling tror jeg er en medvirkende faktor til at forholdene ved institusjonene er så mangelfulle. Foreldre flest er instinktivt empatiske og responsive overfor egne barn. Det er en åpenbar fare for at underbetalt og underbemannet personale mister denne evnen. De trenger derfor opplæring i utviklingspsykologi og psykososial stimulering, samt bedre arbeidsforhold for bedre å bli i stand til å tilfredsstille barnas behov.

UNICEF disponerer mye materiale på tidlig barndom som kan tilpasses lokale forhold. Med utgangspunkt i forskning som har kartlagt situasjonen for små barn i Serbia, har jeg valgt ut treningsprogram rettet mot omsorgsgivere og profesjonelle. Sammen med serbiske eksperter arbeider jeg med å tilpasse disse programmene til lokale behov. Vi samarbeider tett med helsedepartementet og utdanningsdepartementet om å iverksette de nye treningsprogrammene, men det har vist seg å være en tidkrevende prosess som fordrer en stor grad av tålmodighet.

Marginaliserte barn

I Serbia er det store økonomiske, regionale og etniske forskjeller. Romabarn som vokser opp i romaleire (sigøynerleire), er de mest ekskluderte og marginaliserte. Mer enn 80 % av disse barna er fattige, og praktisk talt alle indikatorer peker på multidimensjonell diskriminering og ekstrem deprivasjon. Spedbarnsdødeligheten er tre ganger høyere enn gjennomsnittet i Serbia, og bare 10 % blir vaksinerte. Disse barna lider av sykdom og kortvoksthet som et resultat av neglekt og underernæring. De vokser opp i forurensede omgivelser og har svært begrenset adgang til helse og utdanning.

HOVEDSTADEN: Beograd, ennå med tydelige spor av NATOs bombingene av den serbiske hovedstaden i 1999.

Foto: Mari Kjølseth Bræin

UNICEF utøver et intenst press på regjeringen for at levevilkårene for disse barna bedres slik at de ikke taper sitt utviklingsmessige potensial og viderefører fattigdomssirkelen. Min oppgave har vært å komme med forslag til tidlig intervensjonsprogram og å utarbeide evidensbasert materiale som demonstrerer nytten av å investere i disse barna.

Det finnes nå mye forskning som viser at det å sikre barns rettigheter og investere i tidlig barndom ikke bare er viktig for barna og deres familie, men at det også gir en vesentlig økonomisk gevinst for landet som helhet. Data fra blant annet High/Scope/Perry-studiet i USA (Heckman, 2007) viser at det å investere i tidlig intervensjonsprogram for høyrisikobarn hadde en gevinst som var sju ganger større enn det man investerte i disse barna. Beregningene ble gjort ut fra i hvilken grad barna

ble i stand til å bidra til samfunnet i framtida i form av arbeid og produktivitet, og ut fra hva man kunne spare på utgiftsposter som utdanning, helse og kriminalitet.

Jo bedre man investerer i tidlig barndom, desto lavere blir utgiftspostene senere, og desto mer kan barna bidra til samfunnet i framtida. Økonomiske beregninger viser at investering *de tre første årene* i barnets liv gir best gevinst for samfunnet. Dette stemmer godt både med vår intuisjon og med utviklingspsykologisk forskning, men for å overbevise beslutningstakere er det viktig at vi kan vise til samfunnsøkonomiske vurderinger.

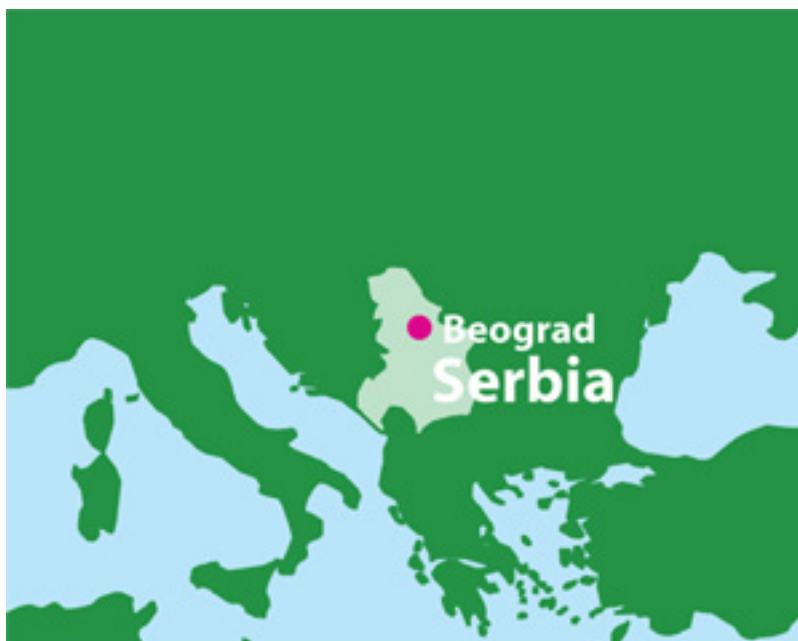
Politiske utfordringer

Kosovo har lenge vært et brennhett tema som satte andre innenrikspolitiske saker i skyggen. Serbia levde med stadig press fra det internasjonale miljøet om å gi slipp på provinsen. Lederne ble lokket med gulrot (medlemskap i EU) og truet med pisk (ikke medlemskap i EU). I den siste tiden har UNICEF i samarbeid med andre FN-organer utarbeidet en kriseberedskapsplan i fall det skulle oppstå en ny flyktningstrøm fra Kosovo som følge av selvstendighetserklæringen. Selv er jeg involvert i å forberede psykososiale tiltak for de minste barna dersom en ny krise oppstår. I verste fall kan vi vente 100 000 nye flykninger til Serbia, men håpet er at situasjonen stabiliserer seg, og at de resterende serberne blir værende i Kosovo.

Serbia er et land med stort potensial som trenger hjelp utenfra for å ta igjen det tapte. Det finnes mange positive krefter i landet, så grunnlaget er der. Tusenårserklæringen er signert, og med støtte fra UNICEF er det vedtatt en nasjonal handlingsplan for barn.

Selv om det så langt har manglet politisk vilje og ressurser til å gjennomføre alle planene, er UNICEF en organisasjon som regjeringen lytter til. Det har derfor vært svært meningsfylt og lærerikt å bidra til UNICEF sitt viktige arbeid for å bedre oppvekstvilkårene for de mest sårbare barna i dette intense, komplekse og interessante landet.

Beograd, SERBIA (inkl. Kosovo)

Beograd, SERBIA (inkl. Kosovo)

Språk: Serbisk (88,3 %), ungarsk (38 %), bosnisk, romani og andre

Areal: 88 361 km² (inkl. Kosovo)

Innbyggertall: 10 150 265 (juli 2007, inkl. Kosovo)

Språk: Serbisk (88,3 %), ungarsk (38 %), bosnisk, romani og andre

Areal: 88 361 km² (inkl. Kosovo)

Innbyggertall: 10 150 265 (juli 2007, inkl. Kosovo)

Referanser

Referanse:

Heckman, J., Masterlov, D.V. (2007). *The Productivity Argument for Investing in Young Children*. NBER Working Paper Series. National Bureau of Economic Research. Cambridge. MA.